

УДК 821.161.3

UDC 821.161.3

«ЛІТАРАТУРА ФАКТА» ЯК АДМЕТНАЯ З’ЯВА Ў БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МАСТАЦКІХ ТРАДЫЦЫЯХ

LITERATURE OF THE FACT AS A DISTINCTIVE PHENOMENON IN THE BELARUSIAN AND RUSSIAN ARTISTIC TRADITIONS

В. М. Губская,
*кандыдат філалагічных навук,
дацэнт; загадчык кафедры
беларускай і рускай моў БДУ*

O. Gubskaya,
*PhD in Philology, Associate Professor,
Head of the Department of Belarusian
and Russian Languages, BSU*

Паступіў у рэдакцыю 27.06.22.

Received on 27.06.22.

У артыкуле вызначаецца тэрмін «літаратура факта» ў сувязі з яго спецыфічнай актуалізацыяй у беларускай мастацкай традыцыі ХХ–ХХІ стст. Выяўляецца, што папулярнае найменне «літаратура факта» – гэта прыклад тэрміналагічнай аманіміі, за якой нівелюецца адрознасць у стаўленні да фактаграфіі рускіх і беларускіх пісьменнікаў, пачынаючы з 1920-х гг. Падкрэсваецца, што ў рускай традыцыі гэты тэрмін замацаваны рухам Левага фронту мастацтваў (ЛЕФ) як авангардная з’ява, звязаная з утылітарным разуменнем мастацкага слова (фактаграфізм атаясамліваўся з актуальнай журналістыкай). *Беларуская літаратура факта* – гэта гіперонім да такога тэрміна-гіпоніма з галіны паэтыкі, як «эзопава мова». Сцвярджаецца, што беларуская літаратура факта – гэта выбітны феномен нацыянальнай культуры, з’ява, адрозная таксама і ад амерыканскага non-fiction.

Ключавыя словы: літаратура факта, «беларуская літаратура факта», «эзопава мова», «Левы фронт мастацтваў», гіперонім, гіпонім, non-fiction.

The article defines the term “literature of fact” in connection with its specific actualization in Belarusian artistic tradition of the 20th-21st centuries. It is revealed that the popular name “literature of fact” is an example of terminological homonymy which conceals the difference in attitude to factography of the Russian and Belarusian writers, starting since 1920s. It is emphasized that in the Russian tradition this term is established by the movement of the Left Front of Arts (LFA) as an avant-garde phenomenon connected with utilitarian understanding of artistic word (factographism was identified with relevant journalism). The Belarusian literature of fact is a hyperonym to such hyponym term from the branch of poetics as “Aesopian language”. It is stated the Belarusian literature of fact is an outstanding phenomenon of national culture different also from American non-fiction.

Keywords: literature of fact, “the Belarusian literature of fact”, “Aesopian language”, “Left Front of Arts”, hyperonym, hyponym, non-fiction.

Уводзіны. Любы літаратурны тэкст мае камунікатыўную прыроду, якая спараджае імпліцытны дыялагізм паміж аўтарам і чытачом; яму ўласцівая інтэнцыйная скіраванасць. Вывучэнне спосабаў фарміравання гэтага самага дыялагізму на сённяшні дзень з’яўляецца вельмі актуальным, бо слова пісьменніка, журналіста, блогера, ды і ўвогуле любога чалавека, які выходзіць са сваёй пазіцыяй у інфармацыйную прастору, становіцца адным з найважнейшых сродкаў фарміравання грамадскай думкі.

У цэлым, літаратурны твор дэманструе самабытную, аўтарскую мадэль засваення свету. Такую мадэль фарміруе пісьменнік у сваім тэксце падчас пераасэнсавання як гістарычных фактаў, так і фактаў уласнага жыцця. У беларускай літаратуры асабліва цікаваць да фактаў як асновастваральных элементаў літаратурнага твора, функцыянальна адпаведных мастацкім вобразам, праявілася яшчэ ў пачатку ХХ стагоддзя. Вывучацца ж з’ява фактаграфіі, ды і ў прынцыпе роля факта як асновастваральнага элемента літаратурнага твора (тут мы свядома адыходзім ад паняцця «мастацкі твор») стала пазней, у канцы ХХ стагоддзя, такім беларускімі даследчыкамі, як А. Адамовіч, Д. Бугаёў, Л. Сінькова, Г. Тычко, В. Стральцова, Г. Кісліцына і інш.

Асноўная частка. Факт і фактаграфія як наратыў у беларускай літаратуры ХХ стагоддзя былі ўпершыню выдатна прадстаўлены ў дакументальна-аўтабіяграфічнай кнізе М. Гарэцкага «На імперыялістычнай вайне» (1926). Безумоўна, глебу для ўзнікнення фактаграфічнай літаратуры можна знайсці ў гістарычнай далечы. Тут можна згадаць і хронікі, асабліва позняя барака (да прыкладу, “Магілёўскую”), і дыярыушы канца XVI–XVII стагоддзяў (Ф. Еўлашоўскі, М. К. Радзівіл, К. Масквіч, А. Філіповіч і інш.).

Для любога апавядальніка (наратара) задума скарыстацца фактам як трыгерам унутрытэкставых падзей – вельмі ўдалая рэалізацыя арыгінальнай камунікатыўнай стратэгіі. Гэта той тактычны прыём, які забяспечвае збліжэнне з чытачом і цалкам рэалізуе камунікатыўныя патрэбы біяграфічнага аўтара. У канцы ХХ стагоддзя ў беларускай літаратуры фарміруецца новая наратыўная практыка апрацоўкі факта, без неабходнасці ўвядзення яго ў дыскурс мастацкага слова. Факт становіцца самадастатковым элементам твора, бо ўзнікае патрэба прамога, адкрытага выказвання. Як адзначае В. М. Стральцова, «перабудованыя і постперабудованыя працэсы запускаюць у 1980–90-я гады своеасаблівыя кампенсацыйныя механізмы, і ўвага да індывідуальнасці

пачынае выяўляцца выразна і адкрыта. Аднак побач з традыцыйнымі літаратурнымі формамі пераважна эпічнага кшталту, якія ўгрунтаваліся яшчэ на пачатку стагоддзя, з'яўляецца вялікая колькасць твораў, занаваных на пэўнай суме прыёмаў самааналізу» [1, с. 222].

Даследчыца з Польшчы А. Альштынук выказвае аналагічнае меркаванне: «Як вядома, сацыяльна-палітычныя абставіны ў пасляваенным Савецкім Саюзе ніякім чынам не спрыялі развіццю спавядальнай літаратуры. І толькі пасля разв'язання культу асобы Сталіна ў другой палове пяцідзясятых гадоў адкрытасць і шчырасць у асэнсаванні знешніх падзей, унутранага жыцця асобы, аўтабіяграфізм занялі нарэшце ў літаратуры сваё належнае месца. Прынамсі, многія пісьменнікі нібы набылі новае дыханне» [2, с. 119].

Яшчэ адным гістарычным этапам, які адкрыў важныя перспектывы для беларускіх літаратараў з «прытока свежага паветра», сталі 1985–1991 гады, час перабудовы. Менавіта ў гэты перыяд у беларускай літаратуры дзённікавы наратыў, увага да факта як самадастатковага літаратурнага элемента сталі дамінантнымі напрамкамі творчага працэсу. «Публікацыя пісьменніцкіх дзённікаў пачалася фактычна з канца 90-х – пачатку новага тысячагоддзя. Яно і зразумела, – пісаў М. Мушынскі. – На такі крок беларуская творчая і мастацкая інтэлігенцыя, якая перажыла трагедыю 30-40-х і пазнейшых дзесяцігоддзі, магла адважыцца толькі ў новых грамадска-палітычных умовах» [3, с. 38]. Аналагічную па сутнасці думку выказала і Л. Сінькова: «У беларускай літаратуры найвыразна вылучыўся і сцвярджаецца яшчэ адзін, спецыяльны дакументальна-мастацкі дыскурс. У ім змяняецца сама аўтарская стратэгія (як пошук актуальнай, новай формы дзеля спраўджвання самых актуальных мастацкіх выказванняў). «Непрыдуманасць» тут пацверджана ўжо і «тэхналагічна», праз змену менавіта спосабу пісьма і фокусу мастакоўскага бачання рэчаіснасці» [4, с. 42–43]. Прынцыпова важна, аднак, падкрэсліць, што ў гэтым актыўным працэсе факт становіцца не сціплым элементам мастацкага дыскурсу, а набывае тую адметнасць, якая вылучае беларускую «літаратуру факта» як самабытную з'яву, адрознівае яе ад ужо даўно і шырока вядомай з'явы з аналагічнай назвай, зафіксаванай на пачатку XX ст. у творчасці авангардыстаў: напрыклад, савецкіх левых літаратараў 1920-х гадоў.

Безумоўна, цікавасць да факта ў рускай літаратуры шырэй асвятлялася і абмяркоўвалася як пісьменнікамі, так і крытыкамі, літаратурназнаўцамі. Напрыклад, у XIX ст. яна абвастрылася праз творчыя пошукі Ф. М. Дастаеўскага, які пісаў: «Хто ж будзе іх [газетныя факты] заўважаць, іх тлумачыць і запісваць?» [5, с. 267]. Як адзначае П. В. Паліеўскі, «ён [Дастаеўскі] бачыць іх мастацкую магчымасць ужо ў тым, “што яны факты” – нейкае асаблівае пісьменства, часткова фантастычнае, наступленне мастацкага сэнсу знутры

самога матэрыялу» [6, с. 133]. А вось наступны этап увагі да факта якраз звязаны з росквітам у XX ст. авангарду і ўзнікненнем творчага аб'яднання «Левы фронт мастацтваў»¹ (ЛЕФ), які пачаў выпускаць зборнік «Літаратура факта» (1929). Артыкулы зборніка дэманструюць усведамленне факта як контрпазіцыі мастацкага вобраза і, па сутнасці, прапануюць метадалогію фактаграфіі. Так, Мікалай Чужак у «Письменніцкай памятцы» лефаўцаў пісаў: «Трэба ўзяць нешта і ад літаратуры вымыслу, – паколькі стапрацэнтнага разрыву паміж жанрамі няма, – і далучыць гэта ўзятае да месца і часу, г. зн. у парадку ўмоўнага выкарыстання» [7].

Восіп Брык у артыкуле «Супраць “творчай” асобы» пісаў: «Мы працягваем нашу барацьбу супраць індывідуалістычнай мастацкай літаратуры за літаратуру дзелавую, газетна-часопісную» [7]. У артыкуле «Бліжэй да факта» ён працягваў свае разважанні: «Руская інтэлігенцыя, якая на працягу многіх гадоў была адарваная, адхіленая ад усякай практычнай працы, давяла да велізарнай віртуознасці сваё ўменне перажываць выдуманых факты і падзеі. І наадварот – навучылася да фактаў ставіцца як да выдумкі. Людзі хадзілі на крымінальныя працэсы, як у тэатр, забываючы, што перад імі не акцёр, а жывы чалавек. І наадварот – чынілі суды над героямі раманаў, напрыклад, над Саніным Арцыбашава, забываючы, што гэта не жывы чалавек, а выдуманы персанаж. Людзі даходзілі да таго, што ўжо не адрознівалі – яны жывуць у рэальнай рэчаіснасці ці ў вобразах літаратурных твораў. Гэта спадчына, гэтыя навыві рускай інтэлігенцыі павінны быць зжытыя ў што б там ні стала. Савецкае грамадства будзеца на зусім іншых асновах, чым будавалася царская Расія, і роля інтэлігенцыі ў гэтым грамадстве зусім іншая. Старыя навыві і старыя сурагаты ванне, між іншым, раскрывае нам прыроду фэйкавасці, той з'явы, якую мы ўспрымаем як сучаснае спараджэнне эпохі лічбавізацыі. Аднак жа масавая схільнасць чалавецтва не верыць у рэальнасць факта, здольнасць успрымаць рэальны факт як вымысел развілася ў чалавека не за адно стагоддзе. Вельмі ярка і вобразна пра вынік дамінантнага панавання мастацкага слова ў літаратуры выказваўся і Віктар Шклоўскі-фармаліст у артыкуле «Тады і зараз»: «Арганізм чытача вакцынаваны выдумкай. Цікавасць да сюжэту, да лёсу героя ўпала настолькі, што Аляксей Максімавіч Горкі друкуе свой раман “Клім Самгін” адразу ў двух часопісах, прычым у адным ідзе пачатак, а ў іншым канец. Так можна перавозіць толькі мёртвае, марозіва, рассечанае на часткі мяса» [7].

Такім чынам, лефаўцы не толькі скурпулёзна разглядалі структуру і сістэму вобразаў мастацкага твора (так бы мовіць, аналізавалі твор «зну-

¹ Заснаваны ў канцы 1922 года ў Маскве. ЛЕФ лічыў сябе адзіным сапраўдным прадстаўніком рэвалюцыйнага мастацтва. Асноўныя прынцыпы дзейнасці ЛЕФа – літаратура факта (прапаганда адмены выдумкі на карысць дакументальнасці), вытворчае мастацтва, сацыяльны заказ. Многія лефаўскія тэарэтыкі, такія як Траццякоў, наогул прапаноўвалі замяніць літаратуру журналістыкай.

тры»), але і спрабавалі даваць прафесійныя рэкамендацыі непасрэдна аўтарам: «Для таго, каб пісаць – трэба мець іншую прафесію, акрамя літаратуры, таму што прафесійны чалавек – чалавек, які мае прафесію, – апісвае рэчы так, як ён да іх ставіцца. У Гоголя каваль Вакула аглядае палац Кацярыны з пункту гледжання каваля і маляра і, можа быць, апіша палац Кацярыны. Бунін, апісваючы Рымскі форум, піша пра яго з пункту гледжання рускага чалавека з вёскі <...> Письменник павінен мець другую прафесію не для таго, каб не памерці з голаду, а для таго, каб пісаць літаратурныя рэчы. І гэтую, другую, прафесію не павінен забываць, а павінен ёю займацца; ён павінен быць кавалём або лекарам, або астраномам. І гэтую прафесію нельга забываць у пярэднім пакоі, як калошы, калі ўваходзіш у літаратуру» [7].

Безумоўна, матэрыялы лефаўскіх зборнікаў – гэта этапная з’ява ў тэарэтычным развіцці рускага літаратуразнаўства і літаратуры, аднак не адзінагалосна ўхвалена, вядомая па энергічнай палеміцы вакол яе фармалісцкіх асноў. Так, В. Шклоўскі згадваў наступнае: «Горкі кажа, што мы спрабуем збянтэжыць маладых літаратараў пропаведдзю непатрэбнасці мастацкай літаратуры. Гэта недакладна. Мы прапаведуем непатрэбнасць многіх формаў літаратуры і абвяргаем проціпастаўленне мастацкай літаратуры немастацкай. Мы лічым, што старыя формы мастацкай літаратуры непрыдатныя для афармлення новага матэрыялу і што наогул устаноўка сённяшняга дня – на матэрыял, на факт, на паведамленне» [7].

Падкрэслім яшчэ раз, што «літаратура факта» ў пачатку ХХ стагоддзя – з’ява авангардная, таму ў пэўным сэнсе абмежаваная (не ўніверсальная), хоць і важная для развіцця літаратуры. Відавочна, што аўтарытэт гэтай з’явы з часам вырас. У працытаваным адказе В. Шклоўскага М. Горкаму навідавоку дэкларатыўнасць, прагматычнасць, жаданне штучна «прыручыць», зрабіць падкантрольным працэс развіцця літаратуры. А ці магчыма гэта? Для стварэння фактаграфіі са статусам значнай творчасці патрэбны «душэўны боль», пэўны «крык», надрыў, які будзе стымуляваць жаданне выказацца адкрыта, запісаць «па-жывому».

Нягледзячы на тое, што пра ролю факта ў зборніку ЛЕФа літаратары выказваліся быццам бы і даволі аб’ектыўна, П. В. Паліеўскі характарызуе іх дзейнасць не так аптымістычна: «Прынцып цікавай чалавечай асобы быў не проста забыты, але наўмысна выгнаны. Звышсучасная тэхніка вынаходзілася, але не для таго, каб з жыццёвага факта што-небудзь каштоўнае і чалавечае атрымаць, а каб нешта новае і запатрабаванае сканструяваць, скласці. У мастацкім сэнсе гэта была тэхніка гвалту. Яе абслугоўваў прынцып «мантажу»: скласці дакументальныя ўрыўкі так, каб яны выказалі зададзены тэзіс» [6, с. 142]. Сапраўднае натуральнае жыццё факт атрымаў, на думку П. В. Паліеўскага, «разам з сусветным узрушэннем апошняй вайны. Яе плынь адсунула ад людзей усё мінулае далёка назад і прывяла да нова-

га адчування жыцця. <...> Сталі выкрывацца паверхні, агаляючы на злome свет, што пераўзыходзіў сваёй насычанасцю любыя здагадкі. Дакумент, якому пашчасціла прыняць у сябе такое імгненне, – заўсёды адкрыццё, і да яго можна вяртацца столькі ж, колькі да класічнага твора» [6, с. 146–150]. Такім чынам, у навуковым дыскурсе было зафіксавана, што ў рускай літаратуры факт выступіў гатовым вобразам пасля падзей Другой сусветнай вайны.

У беларускай літаратуры сітуацыя была істотна іншая. У 1920-я гады пэўная рэцэпцыя левага авангарду і канкрэтна – ідэй ЛЕФа таксама адбылася (пра гэта сведчыць, напрыклад, канструктывізм У. Дубоўкі). Аднак важнейшую беларускую спецыфіку і асаблівасці ў стаўленні да факта можна прасачыць найперш па артыкулах М. Гарэцкага, не толькі выбітнага класіка беларускай літаратуры, але і тэарэтыка-літаратуразнаўцы, аўтара першага ў Беларусі выдання «Гісторыі беларускае літаратуры» (1920, 1921, 1924, 1926). Так, пачатак ХХ стагоддзя для беларускай літаратуры быў складаным перыядам станаўлення новага беларускага літаратурнага слова. Па-першае, беларуская літаратура сутыкнулася з цяжкасцямі палітычнага характару (рэвалюцыі 1905–1917 гадоў, Першая сусветная вайна); па-другое, з цяжкасцямі геапалітычнага кшталту (падзел Беларусі на ўсход і захад у 1915 годзе, нямецкае панаванне 1918 года, польская акупацыя 1919–1920 гг., Рыхская дамова 1921 г.); па-трэцяе, што выцякае з першага і другога, – з цяжкасцямі ідэалагічнага вызначэння. У 1928 годзе, амаль у той час, калі ў рускай літаратуры актыўна дзейнічаў рух Левага фронту мастацтваў, заклапочаны пошукамі «жывога чалавека», М. Гарэцкі ў артыкуле «Беларуская літаратура пасля “Нашай нівы”» адзначаў наступнае: «Дагэтуль не даследавана пытанне, як беларускія паэты і пісьменнікі прынялі імперыялістычную вайну. А ў сувязі з гэтым пытаннем цікава было б прасачыць у сусветнай гісторыі літаратуры, як, наогул, уплываюць на літаратурную творчасць вайна, рэвалюцыя і ўсялякая вялікая катастрофа ў жыцці людзей <...> Адны беларускія паэты і пісьменнікі або змяняюць сваю мастацкую прадукцыю, або зусім перастаюць пісаць – у залежнасці ад свайго настрою ў часе крывавага дзён ці ў залежнасці ад вонкавых прычын, як быццё з арміі і на фронце; другія нейкі час спрабуюць яшчэ сказаць нешта сваё аб вайне, але гэта найчасцей ім мала ўдаецца, і яны або таксама зусім сціхаюць, або даюць вельмі асабістую лірыку, далёкую ад грамадскага жыцця. Тым часам расійская ваенная цензура страшэнна лютуе, але ў тоне публіцыстаў “Нашай нівы” чуецца прытоенае чаканне нейкага канца і нейкага пачатку, бо рэдакцыя “Нашай нівы” (браты Луцкевічы, а пры іх Ластоўскі, Купала, Бядула) трымалася “паражэнчае” палітыкі, лічыла, што рэвалюцыя ў Расіі, а значыцца, і вызваленне Беларусі, – можа быць у выніку толькі няўдалай дзеля Расіі вайны» [8, с. 336–337]. Ідэалагічная

вызначанасць, на думку М. Гарэцкага, адыгрывае важную ролю ў літаратурным працэсе, аднак і ў гэтым напрамку беларускім літаратарам было няпроста: «Зрабіць гэтую ўстаноўку на ідэалогію, катэгарычна варожую Савецкай уладзе, перашкаджала сацыяльная сутнасць блізу ўсіх, калі не ўсіх тагачасных беларускіх паэтаў і пісьменнікаў – нацыянальных рэвалюцыянераў, паходжаннем сялян, рамеснікаў і рабочых, а па сацыяльна-эканамічнаму становішчу найчасцей, так сказаць, пралетараў інтэлігенцкага і паўінтэлігенцкага роду заняткаў. Зрабіць жа ўстаноўку на ідэалогію катэгарычна пралетарскую не давала ім іхня прыналежнасць да таго стану, які ў вачах людзей пралетарскай ідэалогіі лічыўся нацыяналістычным, рэакцыйным або і контррэвалюцыйным ... Наогул, **гэта была хвароба росту беларускай літаратуры**» (вылучана намі – В. Г.); [8, с. 348]. Відавочна, што беларуская і руская літаратуры пачатку ХХ стагоддзя (часу фіксацыі паняцця «літаратура факта»), нягледзячы на прысутнасць у аднолькавым гістарычным кантэксце, знаходзіліся ў абсалютна розных умовах і фазах свайго развіцця. Такая літаратурная сітуацыя прадвызначала для літаратараў розныя задачы, устаноўкі і патрабаванні. Рыторыка звароту М. Гарэцкага да пісьменнікаў была наступная: «Ці не мастацкая праўдзівасць – найлепшая дарога літаратуры нашай? І ці не даволі засыпацца разнаколерным канфеці з вершыкаў і дробных малюнкаў? Ці не пара б нашым пісьменнікам напісаць што даўжэйшае? Ці не дадуць нам к дзесяцілеццю “Нашай нівы” (да 1916 г. – заўв. В. Г.) нашы літаратары добры раман? Хаця б з сучаснага жыцця раман? Аб тым, як тухлее старое і патроху, у муках, расце маладое?» [9, с. 600].

Відавочна, што шляхі развіцця дзвюх літаратур абсалютна розныя: руская літаратура да часоў сацыялістычнага рэалізму развівалася інтэнсіўна, без надзвычайных перашкод; для беларускай жа літаратуры характэрны дыскрэтнасць і звязаная з гэтым імпульсіўнасць, рэзкія штуршкі ў развіцці літаратурнага працэсу, дзе да пачатку ХХ ст. узнікла шмат жанравых і эстэтычных лакун. Натуральна, што нашым літаратарам – В. Ластоўскаму, Ядвігіну Ш., Я. Дылу, Я. Коласу, М. Гарэцкаму, М. Лынькову, К. Чорнаму, М. Зарэцкаму і інш. – хацелася як мага хутчэй «запоўніць» гэтыя лакуны, скарыстоўваючы новыя гістарычныя магчымасці; дайсці да вялікай прозы, у той час як у суседняй літаратуры Расіі-«метраполіі» ўжо былі такія выбітныя імёны рускай класікі, як Леў Талстой, Фёдар Дастаеўскі, Мікалай Гоголь і інш. Таму і імкненне да скарыстання факта ў прозе мела розны характар і функцыянальнасць. У рускай літаратуры лефаўцы практычна атаясамлівалі фактаграфізм з журналістыкай (прапагандысцкім лозунгам, энергічнай рэкламай) або мемуарамі, дзённікамі, нататкамі. В. Шклоўскага хвалявала, што «людзі не ўмеюць бачыць навакольнае, таму сярэдні сучаснік, які жадае ўвайсці ў літаратуру, не можа напісаць звычайную карэспандэнцыю ў газету» [7]; Т. Грыц у артыкуле «Мёртвы штамп

і жывы чалавек» пісаў: «Жывы чалавек можа быць створаны толькі ў пазабелетрыстычных жанрах – у біяграфіі, лістах, мемуарах, даследаваннях, дзённіках падарожжаў» [7]. У дачыненні да новага імпульсу развіцця беларускай літаратуры можна адзначыць той факт, што яна ў 1910-я гг. па сутнасці пачала свой чарговы адлік з газетнай нататкі. Большасць літаратараў пачатку ХХ стагоддзя – гэта публіцысты-нашаніўцы, якія ўмелі фіксаваць рэчаіснасць вакол сябе. Больш за тое, іх публікацыі потым ператвараліся у мастацкія творы. Беларуская літаратура першапачаткова ўспрымала факт як базавы элемент для стварэння літаратурнага твора. Так, у спецыяльным артыкуле пра гэта «Нашаніўская дзейнасць Максіма Гарэцкага: ад карэспандэнта да пісьменніка» [10] праз храналагічную табліцу паказана, як М. Гарэцкі сумяшчаў публіцыстыку з заняткам літаратурнай творчасцю: «...назіраючы за праявамі рэчаіснасці, пісьменнік знаходзіў сюжэты для сваіх апавяданняў; рэалізоўваў пастаўленую перад “нашаніўцамі” задачу азнаямлення чытачоў з літаратурнымі навінкамі на беларускай мове; выкарыстоўваў газету як пляцоўку для выказвання сваёй грамадзянскай пазіцыі» [10, с. 34]. І такім алгарытмам «ад факта – да фактаграфіі», які ўвайшоў у беларускі літаратурны дыскурс без спецыяльных ідэйных рухаў і маніфестаў, карысталася большасць беларускіх празаікаў пачатку ХХ стагоддзя. Гэта быў той грунт, на якім фарміравалася беларускае літаратурнае слова пасля 1905 г. (калі Дзяржаўнай думай Расійскай Імперыі была скасавана забарона на легітымны беларускі друк).

Такім чынам, згаданы напрамак беларускай літаратуры сфарміраваўся ў адказ на вострую патрэбу праўдзіва адлюстраваць у мастацтве быццё беларусаў ва ўмовах абсалютнай ідэалагічнай цензуры, што адназначна абмяжоўвала круггляд пісьменніка ва ўсёй першай палове ХХ ст., якое пачыналася з геапалітычнага разлому. Але, паколькі станаўленне і далейшае функцыянаванне нацыянальнай дзяржаўнасці ў форме БССР (з адпаведнымі ёй кірункамі развіцця культуры, літаратуры) адбывалася ў надзвычай драматычнай дынаміцы гістарычных фактаў, то асэнсаваную рэальную дынаміку з мінімізацыяй цензурнага ўплыву было магчымым менавіта праз мінімальную «апрацоўку» фактаў. Гэтым шляхам пайшоў М. Гарэцкі. Другое дыханне фактаграфія набыла ў беларускай літаратуры, пачынаючы з 60-х гг. ХХ стагоддзя ў творах А. Адамовіча, Я. Брыля, С. Алексіевіч. Важнейшай устаноўкай зрабілася тая, якую вобразна сфармуляваў літаратуразнаўца Д. Бугаёў (апелюючы да слоў знакамітага фізіёлага І. П. Паўлава): «перад фактам здыміце капялюш» [11, с. 30].

Падкрэслім яшчэ раз, што ў такім плане перасэнсаваны намі тэрмін «літаратура факта» ўжо меў усталяваную, але недастаткова карэктную традыцыю ўжывання з адсылкай да рускай літаратуры пачатку ХХ стагоддзя.

Таксама нельга прызнаць цалкам апраўданым яшчэ адзін літаратуразнаўчы стэрэатып. Пад-

крэслім, што вылучаная намі беларуская «літаратура факта» ў практыцы айчынных навукоўцаў-філолагаў пачала амаль аўтаматычна суадносіцца з вядомым амерыканскім паняццем і тэрмінам non-fiction (гэты тэрмін нечакана стаў папулярным у дыскурсе літаратуразнаўчых прац пра славянскія літаратуры), аднак, на нашу думку, модны тэрмін не вельмі дастасуецца да беларускай літаратурнай прасторы. У артыкуле «Да пытання пра літаратуру non-fiction у беларускім навуковым дыскурсе» падрабязна разглядаецца гісторыя ўзнікнення згаданага амерыканскага тэрміна і падкрэсліваецца недастатковая абгрунтаванасць яго ўжывання ў дачыненні да беларускага літаратурнага працэсу. У артыкуле ў дачыненні да гісторыі ўзнікнення згаданага вышэй тэрміна адзначаецца наступнае: «Уяўленне пісьменніка не магло стварыць тыя гісторыі, якія дэманстравала рэальнасць. Абстрэл прэзідэнцкага картэжу ў Даласе ў 1963 г., забойства ў Нью-Ёрку маладой жанчыны на вачах у трыццаці васьмі сведак, якія нічым не змаглі ёй дапамагчы, бяссіллі ў барацьбе супраць беднасці і расавай дыскрымінацыі, што вылілася ў падпал і разрабаванне чарнакурмі гарадскога гета, наркакультура, захапленне моладзі ўсходнімі рэлігіямі» і, як вынік, фарміраванне руху хіпі – усе гэтыя «самыя смелыя фантазіі сталі часткай рэальнасці». Аднак на такія шэраг падзей сталі творы «Абыякавасць» Т. Капотэ, «Арміі ночы» Н. Мейлера і «Кіслотны тэст на электрычную кіслату» Т. Вулфа, у якіх крытыкі ўбачылі «новы сплаў рэпартажаў і мастацкай літаратуры і назвалі іх раманамі non-fiction (non-fiction novel) і новай журналістыкай (new journalism)» [12, с. 60]. Таксама гэтую амерыканскую літаратурную з’яву называлі попсацыялогіяй (pop sociology) і паражурналістыкай (parajournalism). Відавочна, што амерыканская з’ява «non-fiction» мае спецыфічную прыроду, істотна адрозненую ад беларускай (ды і рускай) традыцыі адлюстравання рэчаіснасці ў прозе пра катастрофы, дзе славянскі аўтар абавязкова апелюе да анталогічных і аксіялагічных праблем.

Беларуская ж «літаратура факта» – з’ява самабытная і натуральная. Паняцце **выступае гіперонімам да такога тэрміна-гіпоніма** з галіны паэтыкі, як **«эзопава мова»**. «Літаратура факта» ўзнікла ў адказ на выклік гістарычнага часу, які падлягаў як мага больш адэкватнаму адлюстраванню, для чаго патрабавалася ісці якраз насуперак масавым стэрэатыпам, якія ахоўваліся цензурай. У мастацкім дыскурсе М. Гарэцкага «літаратура факта» з’явілася падчас Першай сусветнай вайны – таму што факт быў мацнейшы за чалавечую фантазію. У Алеся Адамовіча – таму што творца выдатна ўсведамляў моц і мастацкі патэнцыял фактаў, захаваных у народнай памяці. «Более чем закономерно, что не только через худо-

жетвенную фантазию писателя, но и напрямую звучит память народная в нашей литературе. <...> У человека с магнитофоном возникает возможность получить голоса сотен и сотен людей, которые, накапливаясь, постепенно становятся самостоятельной, литературной (в определенном смысле) реальностью» [13, с. 545–546]. А. Адамовіч марыў стварыць не актуальны рэпартаж, а менавіта новы эпас, складзены з ведаў цэлага народа пра сваё быццё ў XX ст. Прыгадаем, што не толькі ідэалогія, але і інтэлект кіруе літаратурным працэсам. А. Адамовіч, як чалавек прагрэсіўны ва ўсіх сэнсах, гэта выдатна разумеў.

У прозе (зацёмках і мініяцюрах) Янкі Брыля «літаратура факта» выйшла на першы план таму, што ён ведаў «сапраўдную цану імгнення» і спяшаўся «яго зафіксаваць на паперы. У новых умовах ён публікуе тыя часткі сваіх дзённікавых запісаў, якія не маглі з’явіцца ў друку з-за цензурных перашкодаў» [14, с. 490].

Заклучэнне. Такім чынам, падкрэслім, што беларуская «літаратура факта», па-першае, сфарміравалася незалежна ад рускага літаратурнага авангарднага руху Левага фронту мастацтваў (ЛЕФ); і па-другое, яна дастаткова адрозненая ад амерыканскага поп-сацыялагічнага дыскурсу «non-fiction». Нягледзячы на аманімію ў рускім і беларускім найменні «літаратура факта», гэтыя паняцці адлюстроўваюць розныя з’явы ў літаратурным развіцці. У рускай літаратуры гэтая з’ява знаходзіцца ў полі левага авангарду, да якога «традыцыяналісты» (М. Горкі) ставіліся крытычна, пакідаючы факту толькі адно прызначэнне – служыць абнаўленню вялікіх літаратурных формаў (раманаў), аўтары якіх мусяць звярнуцца да больш актуальных жыццёвых рэалій, а таксама да адлюстравання новага «жывога чалавека». У беларускай літаратуры, абцяжаранай гістарычнымі, палітычнымі ды ідэалагічнымі абставінамі, што спарадзілі істотныя лакуны ў літаратурным працэсе, «літаратура факта» спецыяльна не прапламавалася, не была агучана ў фармаце ідэна-эстэтычных маніфестаў, але, тым не менш, актыўна фарміравалася як спецыфічнае мастацкае выказванне з фактам у ролі мастацкага вобраза. *Беларуская літаратура факта* (мастацкая фактаграфія як аналаг традыцыйнай вобразатворчасці) – гэта выбітны феномен. Яна зрабілася стартавай пляцоўкай для з’яўлення цалкам новых эпічных літаратурных форм (творы М. Гарэцкага), якія будуць, ігнаруючы цензуру, адлюстоўваць жыццё чалавека, беларуса такім, якім яно ёсць «па фактах», у рэальнасці. Новае жыццё беларуская літаратура факта набыла пасля 1960-х гг., у часы хрушчоўскай адлігі (А. Адамовіч, Я. Брыль, інш.) і з канца XX стагоддзя стала надзвычай значным, заўважным у шырокім свеце, самастойным напрамкам беларускай літаратуры.

ЛІТАРАТУРА

1. Сучасная літаратура : каардынаты ідэйна-мастацкага пошуку / С. А. Андраюк [і інш.] ; навук. рэд. В. М. Стральцова. – Мінск : Беларус. навука, 2008. – 286 с.

REFERENCES

1. Suchasnaya litaratura : kaardynaty idejna-mastackaga poshuku / S. A. Andrayuk [i insh.] ; navuk. red. V. M. Stral'cova. – Minsk : Belarus. navuka, 2008. – 286 s.

2. *Альштынюк, А.* Праблема аўтабіяграфізму ў творчасці Янкі Брыля / *А. Альштынюк.* – Беласток : Універсітэт у Беластоку, 2017. – 212 с.
3. *Мушыньскі, М. І.* Сваім часу і вечнасці : зборнік артыкулаў / *М. І. Мушыньскі.* – Мінск : Беларуская навука, 2021. – 480 с.
4. *Сінькова, Л. Д.* «Непрыдуманая літаратура»: факт і мастацкі вымысел у літаратурным творы / *Л. Д. Сінькова // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай: да 750-годдзя з дня нараджэння Дантэ Аліг'еры і 85-годдзя Уладзіміра Караткевіча : матэрыялы XII Міжнароднай навуковай канферэнцыі, Мінск, 22–24 кастрычніка 2015 г. / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт; рэдкал. : Г. М. Бутырчык (рэд.).* – Мінск, 2015. – С. 40–47.
5. Биография, письма и заметки. Из записной книжки *Ф. М. Достоевского.* – СПб. : Тип. А. С. Суворина, 1883. – 375 с.
6. *Палиевский, П. В.* Литература и теория / *П. В. Палиевский.* – М. : Советская Россия, 1979. – 288 с.
7. Первый сборник материалов работников ЛЕФа. – М. : Захаров, 2000. – 354 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://traumlibrary.ru/book/sbornik-literatura-fakta/sbornik-literatura-fakta.html#s006001>. – Дата доступа : 09.04.2022.
8. *Гарэцкі, М.* Творы / *М. Гарэцкі.* – Мінск : Мастацкая літаратура, 1990. – 629 с.
9. *Гарэцкі, М.* Выбраныя творы / *М. Гарэцкі.* – Мінск : Кнігазбор, 2009. – 640 с.
10. *Губская, В.* Нашаніўская дзейнасць Максіма Гарэцкага: ад карэспандэнта да пісьменніка / *В. Губская // Філасофія нацыянальнай медыяпрасторы (да 110-годдзя выхаду газет «Наша доля» і «Наша ніва») : матэрыялы Рэспубл. навук.-практ. канф., 21 кастр. 2016 г. – Мінск : БДУ, 2016. – С. 32–38.*
11. *Бугаёў, Д. Я.* Жыццём ідучы: з гісторыі беларускай літаратуры і літаратурнай крытыкі / *Д. Я. Бугаёў.* – Мінск : БДУ, 2013. – 303 с.
12. *Губская, О. Н.* К вопросу о литературе non-fikshen в белорусском научном дискурсе / *О. Н. Губская // Журнал Белорусского государственного университета. Журналистика.* – 2022. – № 1. – С. 56–65.
13. *Адамович, А.* Собрание сочинений. В 4-х т. Т. 3. Статьи, выступления, интервью. – Мінск : Маст. лит., 1982. – 622 с.
14. *Брыль, Я.* Збор твораў. У 10 т. Т. 4. Аповесці, 1954-1991 / *Я. Брыль.* – Мінск : Мастацкая літаратура, 2019. – 510 с.
2. *Al'shtynyuk, A.* Prablema aŭtabiyagrafizmu ŭ tvorchasci Yanki Brylya / *A. Al'shtynyuk.* – Belastok : Universitet u Belastoku, 2017. – 212 s.
3. *Mushynski, M. I.* Svajmu chasu i vechnasci : zbornik artykulaŭ / *M. I. Mushynski.* – Minsk : Belaruskaya navuka, 2021. – 480 s.
4. *Sin'kova, L. D.* «Neprydumanaya litaratura»: fakt i mastacki vymysel u litaraturnym tvory / *L. D. Sin'kova // Slavyanskiya litaratury ŭ kanteksce susvetnaj: da 750-goddzja z dnya naradzhennya Dante Alig'ery i 85-goddzja Uladzimira Karatkevicha : materyyaly XII Mizhnarodnaj navukovaj kanferencyi, Minsk, 22–24 kastychnika 2015 g. / Belaruski dzyarzhajny ūniversitet; redkal. : G. M. Butyrchik (red.).* – Minsk, 2015. –S. 40–47.
5. Biografiya, pis'ma i zametki. Iz zapisnoj knizhki *F. M. Dostoevskogo.* – SPb. : Tip. A. S. Suvorina, 1883. – 375 s.
6. *Palievskij, P. V.* Literatura i teoriya / *P. V. Palievskij.* – M. : Sovetskaya Rossiya, 1979. – 288 s.
7. Pervyj sbornik materialov rabotnikov LEFa. – M. : Zaharov, 2000. – 354 s. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa : <https://traumlibrary.ru/book/sbornik-literatura-fakta/sbornik-literatura-fakta.html#s006001>. – Data dostupa : 09.04.2022.
8. *Garecki, M.* Tvory / *M. Garecki.* – Minsk : Mastackaya litaratura, 1990. – 629 s.
9. *Garecki, M.* Vybranyya tvory / *M. Garecki.* – Minsk : Knigazbor, 2009. – 640 s.
10. *Gubskaya, V.* Nashaniŭskaya dzejnasc' Maksima Gareckaga: ad karespandenta da pis'mennika / *V. Gubskaya // Filasofiya nacyyanal'naj medyyaprastory (da 110-goddzja vyhadu gazet «Nasha dolya» i «Nasha niva») : materyyaly Respubl. navuk.-prakt. kanf., 21 kastr. 2016 g. – Minsk : BDU, 2016. – S. 32–38.*
11. *Bugayoy, D. Ya.* Zhyccyom iduchy: z gistoryi belaruskaj litaratury i litaraturnaj krytyki / *D. Ya. Bugayoy.* – Minsk : BDU, 2013. – 303 s.
12. *Gubskaya, O. N.* K voprosu o literature non-fikshen v belorusском научном дискурсе / *O. N. Gubskaya // Zhurnal Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta. Zhurnalistika.* – 2022. – № 1. – S. 56–65.
13. *Adamovich, A.* Sbranie sochinenij. V 4-h t. T. 3. Stat'i, vystupleniya, interv'yu. – Minsk : Mast. lit., 1982. – 622 s.
14. *Bryl', Ya.* Zbor tvoraŭ. U 10 t. T. 4. Apovesci, 1954-1991 / *Ya. Bryl'.* – Minsk : Mastackaya litaratura, 2019. – 510 s.